

TURINYS

Ivadas	11
--------	----

PIRMA DALIS. KARO PALIKIMAS

1. Fizinis sunaikinimas	18
2. Neatitaisomos netektys	26
3. Perkėlimas	40
4. Badas	46
5. Moralinis sužlugdymas	53
6. Viltis	69
7. Tvyranti suirutė	77

ANTRA DALIS. KERŠTAS

8. Kraujo troškimas	82
9. Išvaduotos stovyklos	85
10. Nuosaikus kerštas. Priverstiniai darbininkai	99
11. Karo belaisviai vokiečiai	115
12. Nežabotas kerštas. Rytų Europa	127
13. Priešas viduje	146
14. Kerštas moterims ir vaikams	162
15. Keršto paskirtis	176

TREČIA DALIS. ETNINIS VALYMAS

16. Karo meto pasirinkimai	182
17. Žydai bėga	184
18. Etninis valymas Ukrainoje ir Lenkijoje	204
19. Išvaromi vokiečiai	220
20. Europos mikrokosmas — Jugoslavija	237
21. Vakarų tolerancija, Rytų nepakantumas	251

KETVIRTA DALIS. PILIETINIS KARAS

22. Karai per karus	256
23. Politinė prievarta Prancūzijoje ir Italijoje	260
24. Piliietinis karas Graikijoje	276
25. Neprašytas svečias. Komunizmas Rumunijoje	293
26. Rytų Europos pavergimas	307
27. Miško brolių pasipriešinimas	315
28. Šaltojo karo veidrodis	331
Pabaiga	336
Padėka	347
Šaltiniai	349
Išnašos	365

18

Etninis valymas Ukrainoje ir Lenkijoje

Žydai ne vieninteliai, kurie po karo buvo varomi iš savo gimtųjų miestelių. Ne jie vieninteliai kentėjo nuo minios, policininkų ir ginkluotų kovotojų smurto. Išgyvenusieji Holokaustą teisingai tvirtino, kad per karą jie buvo išskirti iš visų, bet karui pasibaigus padėtis pasikeitė. Kaip parodžiau, žydus tikrai skriaudė, tačiau po išvadavimo nacionalistų smurtas visa jėga buvo nukreiptas į kitas tautines mažumas.

Reikia tik palyginti įvykius Kelcuose su tuo, kas tais pačiais metais vyko kitose Lenkijos vietose. 1946 m. sausio pabaigoje Pietryčių Lenkijoje prie Sanoko lenkų 34-ojo pėstininkų pulko kareiviai, vadovaujami pulkininko Stanislavo Pluto, apsupo Zavadka Morochovskos kaimą (ukr. Zavadka Morochivska). Kaime gyveno tik etniniai ukrainiečiai, ir vienintelė ten nutikusią įvykių priežastis buvo jų tautybė. Pasak įvykių mačiusių liudininkų, kariuomenės pasirodymas pranašavo skerdynes, tokias pat žiaurias kaip ir per karą.

„Jie atėjo į kaimą auštant. Visi vyrai ėmė bėgti į mišką, o tie, kurie liko, mėgino slėptis palėpėse ir rūsiuose, bet veltui. Lenkų kareiviai viską apžiūrėjo, kad neliktų nė vieno neapieškoto kampelio. Sugavę vyrą, jie iškart jį užmušdavo, o kur vyro nerasdavo, sumušdavo moteris ir vaikus. <...> Mano tėvas pasislėpė palėpėje, ir lenkai įsakė mamai lipti kopėčiomis jo ieškoti. Tuos įsakymus palydėjo keli smūgiai šautuvo buože. Kai mama ėmė lipti, netikėtai lūžo kopėčios ir ji nukritusi susilaužė alkūnę. Penki

lenkai vėl ėmė talžyti ją šautuvų buožėmis, o kai ji nebegalėjo pasikelti, sunkiais batais pradėjo spardyti. Aš puoliau pas ją su savo keturmete dukrele, norėdama ją užstoti, bet kareiviai ėmė daužyti mane su vaiku. Greit griuvau be sąmonės, o atsigavusi pamačiau, kad mama su mano vaikeliu nebegyvi, o visas kaimas apimtas liepsnų!“¹

Kitą dieną į vietą atvykę ukrainiečių partizanai išvydo visiškai nusiaubtą kaimą: „Nieko, tik rusenantys griuvėsiai ir keli judantys šešėliai, labiau primenantys šmėklas nei žmones.“² Lenkų kareiviai ne tik išplėšė kaimą ir pavogė didžiąją dalį galvijų, bet ir išžudė aibę kaimiečių, dauguma jų buvo moterys ir vaikai. Baisiau už pačias žudynes buvo jų būdas. Daugelis buvo mirtinai sudaužyti, išmėsinti ar padegti. Vienoms moterims buvo nurėžtos krūtys, kitoms išluptos akys, nupjautos nosys ar išpjauti liežuviai. Anot vieno lenkų kareivio, dalyvavusio tose skerdynėse, „kai kam iš mūsų patiko taip mėsinėti“.³

Dauguma istorinių šaltinių apie šias žudynes yra iš ukrainiečių pusės, kuri suinteresuota parodyti lenkų žiaurumą, bet netgi darant prielaidą, kad istorija gali būti sutirštinta, įvykis, be jokios abejonės, buvo klaidus. Tik tuo viskas nesibaigė. Po dviejų mėnesių kariuomenė grįžo į Zavadka Morochovską ir nurodė visiems išgyvenusiems kaimo gyventojams susirinkti mantą ir pereiti per sieną į sovietų Ukrainą. Visi likę pastatai, išskyrus mokyklą ir bažnyčią, buvo sudeginti, o kaip perspėjimas, kas nutiks kaimiečiams, jeigu jie pasiliks, buvo sušaudyta vienuolika vyrų. Galiausiai balandį, kai buvo sušaudyti dar keli kaimiečiai, lenkai sugriovė bažnyčią ir mokyklą, o visus gyventojus suginė ir jėga ištrėmė iš šalies. Per šias operacijas maždaug penkiasdešimt šeši žmonės buvo nužudyti ir daugybė siaubingai sužeistų. Kaimas buvo nušluotas nuo žemės paviršiaus.⁴

Skirtumas tarp žudynių Zavadka Morochovskoje ir pogromo Kelcuose buvo tik tas, kad pirmąsias įvykdė kariuomenė, o ne įtūžusi minia. Žydų užgauliojimas ir žudynės Lenkijoje buvo dažnas antisemitizmo įkvėptas reiškinys. Tai lėmė ne valdžios veikla, bet jos *neveikimas*: antisemitai laisvai puldinėjo žydus, nes buvo tikri, kad jiems už tai nieko nebus. Pasirodo, keli Kelcų pogromo kaltininkai buvo teisiami ir netgi nuteisti už nusikaltimus. O kalbančiųjų ukrainietiskai žudynės Zavadka Morochovskos kaime, priešingai, buvo tiesioginis oficialios vyriausybės politikos padarinys. Kariuomenė į Pietryčių Lenkiją ir buvo pasiųsta tam, kad ten atsikratytų ukrainiečių. Ukrainiečiai, kitaip nei žydai, kuriuos tik „paragindavo“ bėgti, buvo sąmoningai išvaikyti, o kai šie atsisakydavo išvykti, nužudydavo ar išvarydavo prievarta. Kariuomenė veikė uoliai, kaip kad

Zavadka Morochovskos kaime, jos veiksmai nebuvo sankcionuoti. Valdžios požiūriu, svarbiausia buvo tai, kad jiems pavyko.

Zavadka Morochovska tebuvo vienas atvejis iš tūkstančio. Tautinių mažumų persekiojimas ir trėmimas vyko visoje Europoje, ypač vidurinėse ir rytinėse žemumynose. Tačiau įvykiai Lenkijoje turėjo itin didelę reikšmę iš dalies todėl, kad šioje šalyje vyko patys didžiausi etniniai valymai, o dar ir dėl to, jog lenkų ir ukrainiečių problemos padariniai likusiai Europai buvo milžiniški. Būtent čia kilusi tautinė nesantaika ir pakišo sovietams mintį pasinaudoti nacionalizmu savais tikslais ne tik Lenkijoje, bet ir visame Rytų bloke. Abipusis lenkų ir ukrainiečių trėmimas tapo etninio valymo pavyzdžiu visame žemyne.⁵

Tačiau kad iš tiesų suprastume įvykius kaimuose, pavyzdžiui, Zavadka Morochovskoje, reikia grįžti į pačią pradžią. Kaip nurodė ne vienas istorikas, etnis valymas Lenkijoje vyko ne atsietai nuo visko, o po didžiausio visų laikų karo. Lenkai ne šiaip sau išvarė ukrainiečius: tokie radikalūs veiksmai buvo pagaidautini ar galimi tik dėl plataus masto karo įvykių.⁶

Lenkų ir ukrainiečių tautinės nesantaikos šaknys

Per karą Rytų Lenkijos pasienio žemės buvo užgrobtos ne viena, o tris kartus: pirmiausia jas užėmė sovietai, paskui naciai ir galiausiai vėl sovietai. Šioje kultūrinio atžvilgiu tokioje įvairialypėje vietovėje gyvenusios įvairios tautinės bendruomenės į kiekvieną įsiveržimą reagavo skirtingai. Dauguma lenkų priešinosi tiek naciams, tiek ir sovietams vildamiesi, kad Lenkija kaip nors susigrąžins savo prieškarinį *status quo*. Ukrainiečiai, priešingai, buvo labiau susiskaldę. Jie beveik visi bijojo ir nekentė rusų, nes XX a. 4-ajame dešimtmetyje šie žiauriai valdė sovietų Ukrainos dalį, ir daugelis pasitiko vokiečius, bent iš pradžių, kaip išvaduotojus. O žydai nežinojo, kuo tikėti. Daugelis vylėsi, kad įsiveržę sovietai išvaduos juos nuo lenkų ir ukrainiečių antisemitizmo; vėliau greičiausiai kai kas iš žydų vylėsi, kad įsiveržę vokiečiai išgelbės juos nuo sovietų persekiojimo. Kai 1943 metų pabaigoje regionas buvo užimtas trečią kartą, būrelis iki tol išgyvenusių žydų nebetikėjo jokiais pašaliečiais, kad ir kokios tautybės šie buvo.

Sovietai ir naciai kiršino skirtingas tautines grupes. Naciai stengėsi pasinaudoti tautinėmis ukrainiečių nuotaikomis, kad nuslopintų likusius gyventojus. Dar prieš įsiveržimą naciai buvo užmezgę ryšius su Ukrainos kraštutinės dešinės frakcijomis, ypač Ukrainos nacionalistų organizacija (*Організація українських націоналістів* – OUN). Tai buvo neteisėtas kraštutinių nacionalistų sąjū-

dis, toks pat kaip „Ustaše“ Kroatijoje ar Geležinė gvardija (*Mișcarea Legionară*) Rumunijoje, kurie savo tikslams pasiekti pasirinko smurtą. Naciai mainais už bendradarbiavimą viliojo Ukrainos nepriklausomybės pažadu. Įtakingiausias šios įtartinios organizacijos grupuotės niekada netikėjo vokiečių ketinimais, tačiau kitos grupuotės su užsidegimu leidosi išnaudojamos: iš dalies todėl, kad manė, jog naciai suteiks jiems tai, ko jie nori, taip pat ir dėl to, kad turėjo tokių pat slaptų ketinimų kaip ir naciai.⁷

Gėdingiausia OUN ir nacių bendradarbiavimo dalis buvo tai, kaip jie kartu naikino žydus. OUN ne vienus metus kalbėjo apie tautos grynumą, „Ukrainą – ukrainiečiams“ ir revoliucinio teroro naudą. Galutinio sprendimo įgyvendinimas, ypač Voluinės regione, OUN šalininkams parodė, kad tie šūkiečiai – ne vien retorika. Šios visų gyventojų akivaizdoje vykusios žudynės tapo visų būsimų etninių valymų regione modeliu. Tai, kas kadaise buvo neįsivaizduojama, dabar tapo visiškai įmanoma.

Per 1941–1942 m. apie 12 000 ukrainiečių policininkų labai gerai susipažino su nacių taktika, jie taikė ją nužudydami per 200 000 Voluinės žydų. Ukrainiečių policininkai kaip kolaborantai dalyvavo planuojant operacijas. Jie nuramindavo vietos gyventojus ir suteikdavo apgaulingą saugumo jausmą. Vietiniai pasitar-naudavo staigiai apsupant žydų kaimus ir gyvenvietes, o kartais dalyvaudavo ir žudynėse. Žydų skerdynės buvo puikus pasirengimas tolesniems įvykiams.⁸

1942 m. pabaigoje, kai pirmąsyk tapo akivaizdu, kad vokiečių valdžia silpsta, tie patys ukrainiečių policininkai ėmė masiškai trauktis iš savo postų. Jie pasiimdavo ginklus ir stodavo į naują, ginkluotą OUN partizanų būrį – Ukrainos sukilėlių kariuomenę (*Українська повстанська армія* – UPA). Prie nacių įgytus įgūdžius jie panaudodavo tolesniems žygiams prieš tautos priešus: ne tik kelis regione likusius žydus, bet šįkart ir didelę dalį lenkų.

Lenkų žudynės prasidėjo tose pačiose vietovėse, kur ukrainiečių policininkai buvo glaudžiai susiję su žydų žudynėmis Voluinėje. Priežasčių, kodėl būtent čia prasidėjo etnis valymas, daug: vietovė buvo itin miškinga ir pelkėta, todėl ypač tiko partizaninei veiklai, o atsiskyrusios lenkų bendruomenės buvo daug prasčiau apsaugotos nei kitose vietose, savo vaidmenį neabejotinai atliko ir ankstesni vajai prieš žydus. Draudimai jau buvo peržengti: čia jauni ukrainiečiai jau buvo išmokyti žudyti ir pripratinti prie masinių žudynių. Todėl 1942 m. pabaigoje, ėmėsi regiono valymo, ukrainiečiai, galima sakyti, neturėjo nei išorinių, nei vidinių suvaržymų.

Per kitus kelerius metus vykusias beprotiškas žudynes buvo išnaikintos ištisos lenkų bendruomenės – nuo senių, moterų iki naujagimių. Pavyzdžiui, per

1943 m. Velykų operaciją, sąmoningai surengtą siaubui tarp lenkų sukelti, buvo padegtas Oleksientos kaimas.⁹ Aukštutinio Vysocko katalikų bažnyčioje buvo užrakinta trylika vaikų, o bažnyčia padegta.¹⁰ Vola Ostrovieckos kaime visa lenkų bendruomenė buvo suginta į vietos mokyklos kiemą. Po penkis vyrus buvo vedama mirtinai sukapti į netoliese esantį klotimą, o moterys ir vaikai suvaryti į mokyklą, tada ši susprogdinta granatomis, o paskui padegta.¹¹

Per naktinių reidų prieš atokias sodybas ir nuošalius kaimelius vaju Podkamienės kaime kaimiečiai išvaryti iš namų. Iš pradžių, kad išvengtų netikėtų išpuolių, jie miegojo laukuose, bet galiausiai susirado prieglobstį vietos vienuolyne. Tačiau 1944 m. kovo 12 d. UPA pajėgos apgulė patį vienuolyną. Buvo išžudyta visa bendruomenė, taip pat ir vienuoliai, išskyrus kelis žmones, kurie sugebėjo pabėgti iššokę pro langus. Nužudytųjų kūnai už kojų buvo sukabinti aplink vienuolyną kaip perspėjimas likusiai Lenkijos bendruomenei, kas jų laukia, jeigu jie pasiliks toje teritorijoje.¹²

Tai tik keli pavyzdžiai, kaip 1943–1944 m. nuo tautinio smurto nukentėjo šimtai lenkų kaimų. Remiantis ne tik lenkų, bet ir vokiečių bei sovietų šaltiniais, ukrainiečių partizanai mėgavosi nukirsdami galvas, nukryžiuodami, nukapodami galūnes, išmėsindami savo aukas; dažnai jie demonstruodavo kūnus sąmoningai stengdamiesi sukelti siaubą likusioje lenkų bendruomenėje. Jie degindavo namus ir bažnyčias, kaimus sulygindavo su žeme ir grobdavo viską, kas tik pasitaikydavo po ranka. Tai dėjosi Rytų Lenkijoje ir Vakarų Ukrainoje. Visi ukrainiečiai, kurie mėgino priglauti savo kaimynus lenkus, irgi buvo žudomi.¹³

Netgi pačios UPA ataskaitos patvirtina, kad partizanai susiruošė išnaikinti visus lenkus taip, kaip jau buvo išnaikinti žydai, ir daug kur jiems pavyko tai padaryti. Vienas iš UPA vyriausiųjų vadų Dmytro Kliačivskis patarė savo vadams „likviduoti visus vyriškos lyties gyventojus [lenkus] nuo 16 iki 60 metų“ ir įsakė, kad „miškuose ir šalia jų esantys kaimai būtų nušluoti nuo žemės paviršiaus“. Zavichosto rajono vietos vadas Jurijus Stelmaščiukas pripažino, kad jam buvo duotas įsakymas „visiškai fiziškai išnaikinti lenkų gyventojus visose vakarinėse Ukrainos srityse. Vykdydamas šį OUN vadovų įsakymą, iš kelių UPA gaujų sudarytas būrys 1943 m. rugpjūtį išžudė daugiau kaip 15 000 lenkų“¹⁴.

Reaguodami į tokius įvykius vietos lenkai ėmė kurti nereguliarus gynybinius būrius. Pasipriešinimo okupacijai skirtus išteklius lenkų pagrindis skyrė lenkų bendruomenėms nuo UPA apsaugoti. Kai kas iš Voluinės lenkų kreipėsi į vokiečius, norėdami įsidarbinti policininkais, kad turėtų galimybę atkeršyti. (Vokiečiai, žinoma, buvo laimingi juos įdarbinę, prasidėjo nauja kolaboravimo

banga – ironiška, bet ji kilo tam, kad kontroliuotų *ankstesnius* kolaborantus, kurie dabar griežė dantimis iš įtūžio.)

1944 m. užėjus sovietams, daugybė lenkų stojo į Raudonąją armiją ar NKVD ir vėlgi siekdami atkeršyti už viską, ką iškentė. Tiek oficialiais, tiek ir neoficialiais atsakomaisiais veiksmais į UPA veiksmus ukrainiečių kaimai buvo sudeginti, tūkstančiai ukrainiečių valstiečių išžudyti.¹⁵

Savaime suprantama, ukrainiečių partizanams šie atsakomieji veiksmai tapo dar vienu pateisinimu, kodėl patys nusitaikė į lenkus ir jų kaimus. Taigi įsisuko užburtas ratas. Per paskutinius karo metus ir pirmaisiais pokario metais iš esmės visą regioną buvo apėmęs pilietinis karas. Tai, kas prasidėjo Voluinėje, išsiplėtė į Galiciją ir Vidurio Lenkiją. Lenkai ir ukrainiečiai skerdė vieni kitus ir degino vieni kitų kaimus su tokio užsidegimu, kuris pranoko visus jų veiksmus prieš vokiečių ar sovietų okupantus. To meto lenkų partizanas Waldemaras Lotnikas šį konfliktą apibūdino aštriais žodžiais:

„Užpraeitą naktį jie nužudė septynis mūsų škius, tąnakt mes nužudėme šešiolika jų. <...> Po savaitės ukrainiečiai atsakė nušluodami visą lenkų nausėdiją, padegdami namus, nužudydami nesugebėjusius pabėgti gyventojus ir išžagindami jiems po ranka pasitaikiusias moteris. <...> Mes atmokėjome užpuldami dar didesnę ukrainiečių kaimą, ir šįkart du trys vyrai iš mūsų dalinio išžudė moteris ir vaikus. <...> Ukrainiečiai savo ruožtu atkeršijo suniokodami kaimą, kuriame gyveno apie 500 lenkų, ir nukankindami bei išžudydami visus, papuolusius po ranka. Mes atsakėme sunaikindami du didesnius jų kaimus. <...> Štai kaip aštrėdavo susirėmimai. Kaskart būdavo nužudoma vis daugiau žmonių, sudeginama vis daugiau namų, išžaginama vis daugiau moterų. Vyrai labai greitai tampa bejausmiai ir žudo, tarsi nemokėtų nieko kita.“¹⁶

Būtent atsižvelgdami į tai turime vertinti Zavadka Morochovoskos žudynes, kurias aprašiau šio skyriaus pradžioje. Jei vertintume atsietai, lengvai prieitume išvadą, kad tai buvo šaltakraujiškas, grynai lenkų nusikaltimas, padarytas etninio valymo sumetimais. O kai laiko intervalas šiek tiek praplečiamas ir pamatoma, kad žudynėse dalyvavę daliniai vos prieš dieną patyrė nuostolių per UPA antpuolį, jos nebeatrodo tokios šaltakraujiškos.¹⁷ Kai laiko intervalas praplečiamas dar labiau ir pamatoma, kad kai kurie dalyvavusieji žudynėse buvo pilietinio karo tarp lenkų ir ukrainiečių Voluinėje veteranai, kerštas įgauna daug stipresnę motyvą.¹⁸ Šios aplinkybės jokių būdu nepateisina to, kas įvyko Zavadka

Moročovskos kaime, ir antpuolių prieš ukrainiečių kaimus Pietvakarių Lenkijoje 1946 metais, tačiau iš dalies padeda juos paaiškinti.

Netgi pačiais kukliausiais skaičiavimais, ukrainiečių partizanai nužudė apie 50 000 civilių lenkų Voluinėje ir dar 20–30 tūkstančių Galicijoje. Manoma, kad per pilietinį kartą pasienio vietovėse iš viso buvo nužudyta iki 90 000 lenkų. Ukrainiečių aukos irgi skaičiuojamos tūkstančiais, bet kadangi lenkai pradėjo kariauti be aiškaus plano įvykdyti genocidą, ukrainiečių grupuotė neteko kur kas mažiau žmonių nei nužudė – iš viso maždaug 20 000.¹⁹ Kaip ir kitose įvairiose Europos pokario istorijos srityse, šie skaičiai prieštaringi, ir lenkų bei ukrainiečių istorikai juos pasitelkia ginčydamiesi dėl to, kas turi teisę vadintis nukentėjusia šalimi. Viena vertus, absoliutūs skaičiai neturi jokios reikšmės, užtenka tik užfiksuoti, kad vyko žiaurus pilietinis karas ir iš abiejų pusių žuvo tūkstančiai. Bet, kita vertus, skaičiai turi labai didelę reikšmę, ypač kai Europoje ir vėl kyla nacionalizmo banga. Ukrainiečiai, savaime suprantama, nenori pripažinti nei OUN, nei UPA vaidmens įsukant smurto ratą ir stengiasi sumažinti lenkų aukų skaičių, kartkartėmis iškraipydami duomenis. Kita vertus, lenkai statistinius duomenis valdo kaip ginklą perrašinėdami paties pilietinio karo istoriją.²⁰ Kai atmosfera tokia įkaitusi, nepanašu, kad bus pasiektas koks nors susitarimas dėl skaičių; tuos, kuriuos pateikiau anksčiau, yra patys nešališkiausi turimi duomenys.

Sovietų sprendimas

1944 m. užėmę Ukrainą ir Lenkiją ir suvokę ten vykusio tautinio konflikto mastą, sovietai sunerimo. Jie tikrai negalėjo leisti, kad karui tebevykstant tokia suirutė sutrikdytų tiekimą, o kadangi UPA ėmė puldinėti ir sovietų rikiuotes, situacijai stabilizuoti reikėjo kažko imtis.

Sovietų sprendimas buvo paprastas: jei nepavyksta skirtingų tautų priversti taikiai gyventi toje pačioje teritorijoje, vadinasi, jas reikia išskirti. Tik išskirti reikėjo valstybės mastu: lenkai turi gyventi Lenkijoje, o ukrainiečiai – Ukrainos Sovietų Socialistinėje Respublikoje.

Demarkacijos linija tarp šių dviejų valstybių turi būti ne senoji XX a. 4-ojo dešimtmečio Lenkijos siena: ji pastūmėta į vakarus, kad tai, ką ukrainiečiai laikė „Vakarų Ukraina“, būtų sujungta su „Rytų Ukraina“. Taip ne tik praplėsta Sovietų Sąjungos teritorija, bet ir užbėgta OUN ir (arba) UPA už akių suteikiant ukrai-

niečiams būtent tai, dėl ko jie kovėsi. Ne toje sienos pusėje gyvenantys lenkai iš-tremti, o ukrainiečiai – „repatrijuoti“.

Sakyti, jog tuo metu tai buvo prieštaringas sprendimas, būtų per švelnu. Mintis Ukrainos ir Lenkijos sieną nustumti taip toli į vakarus egzilinei Lenkijos vyriausybei Londone iš esmės atrodė neįsivaizduojama. Sovietų pasiūlyta siena buvo vadinamoji Kerzono linija, kuri atskyrė nuo Rytų Lenkijos teritoriją, dydžiu prilygstančią visų trijų Baltijos valstybių – Estijos, Latvijos ir Lietuvos – kartu paėmus. Lenkijos Lvovo miestas būtų atiduotas Ukrainai, Brest-Litovskas – Baltarusijai, o Vilnius grąžintas Lietuvai. Susitarti dėl tokios sienos būtų tas pats, kas pritarti 1939 m. sovietų įsiveržimui į Lenkiją.

Iš pirmo žvilgsnio Vakarų sąjungininkai irgi nesutiko su tokiu sprendimu. Churchillis ir Rooseveltas anksčiau piktinosi net dėl minties leisti sovietams iš-laikyti šią teritoriją.²¹ Vis dėlto abu politikai buvo realistai ir žinojo, kad dabar pasipriešinti sovietų planams, kai tie jau buvo užėmę visą regioną, iš esmės bus neįmanoma. Nė vienas iš abiejų vyriausybės vadovų net nedrįso pagalvoti, kiek kainuotų konfliktas su Stalinu. „Norite, kad pradėčiau karą su Rusija?“ – griežtai paklausė Rooseveltas, kai JAV ambasadorius Lenkijoje pasiūlė laikytis šiuo klausimu tvirtos pozicijos.²²

Dar 1943 m. lapkritį, kai Churchillis ir Rooseveltas pirmą kartą susitiko su Stalinu Teherane, abu leido suprasti, kad neprieštaraus Stalino planams rytines Lenkijos pasienio žemes prijungti prie Sovietų Sąjungos. Churchillis šito neslėpė ir netrukus po to mėgino įtikinti Lenkijos ministrą pirmininką Stanisławą Mikołajczyką priimti tai kaip *fait accompli* (įvykusį faktą), tačiau Mikołajczykas tvirtai atsisakė tai padaryti. Vis dėlto Rooseveltas buvo gudresnis ir savo poziciją atskleidė tik kitais metais, kai buvo perrinktas, nes tikėjosi milijonų Amerikos lenkų balsuotojų paramos. Paskutinis smūgis lenkų viltims šiuo klausimu buvo suduotas 1945 m. vasarį kitame Didžiojo trejeto susitikime Jaltoje, kai šis trejetas oficialiai paskelbė, jog rytinė Lenkijos siena eina palei Kerzono liniją.²³

Šis procesas baisus tuo, kad buvo įvykdytas visiškai neatsižvelgiant į pačių lenkų norus. Niekas nesitarė net su jų išrinktais atstovais nei iki, nei *po* Teherane sudarytos sutarties. Dėl to lenkams tai buvo ne kas kita, tik anglų ir amerikiečių išdavystė. 1941 m. pasirašydami Atlanto chartiją Churchillis ir Rooseveltas pažadėjo niekada nepritarti jokioms teritorinėms permainoms, „kurios neatitinka laisvai pareikštos suinteresuotų tautų valios“, o pritardami sovietų reikalavimams Teherane ir Jaltoje jie atvirai sulaužė duotą pažadą. Tos pačios nuomonės laikėsi ir britų bei amerikiečių valdantieji sluoksniai. JAV ambasadorius Lenkijoje Arthuras Blissas Lane'as tai atvirai pavadino „kapituliacija“ Stalinui –

„nuolaidžiavimo“ politika, kuri panaši į nuolaidžiavimą Hitleriui prieš karą, ir Amerikos lenkų sąjungininkų „išdavyste“.²⁴ Britanijos Bendruomenių rūmuose Leiboristų partijos parlamento narys Johnas Rhysas Daviesas karčiai pareiškė: „Šį karą pradėjome vadovaudamiesi gražiais motyvais ir aukštais idealais. Išleidome Atlanto chartiją, o paskui spjovėme ant jos, sutrypėme ir sudeginome ant laužo, ir dabar iš jos nieko nebeliko.“²⁵

Prievartinė „repatriacija“

Jaltoje niekas negalvojo, ką gi tokia sienų permaina reikš regiono gyventojams: buvo laikoma, kad tai Stalino asmeninis reikalas, ir čia Vakarų sąjungininkai negali turėti jokios įtakos. Tiesą sakant, sovietai įprastais savo metodais jau ėmė suiminėti ir deportuoti žmones beveik iškart, kai įžengė į šias teritorijas. Tačiau Stalinas elgėsi apdairiai ir, kol nebuvo pasirašyta Jaltos sutartis, masinė lenkų deportacija rimtai nebuvo prasidėjusi.

Sovietams tai buvo kažkas visai nauja. Jie gerai prisiminė ištisų gyventojų grupių deportavimus tautiniu pagrindu iš vieno regiono į kitą. XX a. 3–4-ąjį dešimtmečius Sovietų Sąjungoje ištisos bendruomenės buvo perkėlinėjamos kaip figūros ant šachmatų lentos.²⁶ Paskutinis toks – 1944 m. gegužę Krymo (tada jis nepriklausė Ukrainai) totorių deportavimas.²⁷ Tačiau iki tol tokios tremtys visada buvo vykdomos dėl politinių ar karinių, o ne grynai tautinių priežasčių. Be to, jos vykdavo tik Sovietų Sąjungos teritorijoje, nes anksčiau sovietai niekada *netremdavo* tautinės mažumos iš savo teritorijos į kitą šalį. Todėl gyventojų mainai tarp Ukrainos ir Lenkijos bylojo apie ženkliai Sovietų Sąjungos politikos permainą.²⁸

1944–1946 m. maždaug 782 582 lenkai buvo perkelti iš Sovietų Ukrainos ir apgyvendinti Lenkijoje. Dar 231 152 buvo ištremti iš Baltarusijos ir 169 244 – iš Lietuvos, t. y. iš viso beveik 1,2 milijono.²⁹ Daugelis tų žmonių išvyko dėl valdžios vykdomo persekiojimo. Tačiau ne vienas paliko šalį savo noru, kad išvengtų nesibaigiančio tautinio smurto, siautusio 1945 m. ir netgi 1946 m. Atrodė, kad sovietai ir UPA savotiškai dirbo išvien siekdami bendro tikslo. Pavyzdžiui, Maria Józefowska su šeima buvo priversta palikti gimtąjį Červonohrado kaimą, kai 1945 m. liepą jį sudegino UPA. Iškart po išpuolio sovietų valdžios institucijos organizavo specialų traukinį iš Ukrainos į Jaroslavą Lenkijos Galicijoje, tarsi tokia gera proga negalima būtų nepasinaudoti.³⁰

Laiminami sovietų lenkai atsakė „repatrijuodami“ per 482 000 ukrainiečių, daugiausia iš Galicijos šalies pietryčiuose.³¹ Žudynės Zavadka Morochovoskos kaime buvo šio proceso dalis ir parodo, kaip žiauriai jis buvo vykdomas. Oficialius Lenkijos vyriausybės veiksmus ir vėl lydėjo neoficialūs nacionalistų grupuočių ir pogrindinės Armijos Krajovos veiksmai. Nuo žiaurumų nukentėjo niekuo dėti gyventojai ir netgi tie, kurie išvis nelaikė savęs ukrainiečiais. Pavyzdžiui, lemikai – Karpatų kalnų Beskidų grandinėje gyvenusi tautinė mažuma – Ukrainoje neturėjo nei istorinių, nei kokių nors kitų nacionalistinių interesų ir norėjo tik išsaugoti savo žemes. Tačiau jie tapo taikiniu ir buvo deportuoti drauge su kitais ukrainietiška kalbančiais gyventojais. Niekas nesiklausė vietos vadovų mėginimų paaiškinti skirtumą tarp ukrainiečių ir lemkų.

Nenuostabu, kad kai kas iš ukrainiečių ir lemkų kreipėsi į UPA, kad ši apsaugotų juos nuo deportacijos. Lenkijos Galicijos regione UPA toli gražu nebuvo tokia beatodairiškai žiauri kaip anapus sienos Ukrainoje, bet vis dėlto nevengė žudyti, kankinti ir luošinti savo priešų. Vienas buvęs tų laikų lenkų kareivis Henrykas Janas Mielcarekas karštai aprašo savo bendražygius, kuriuos UPA partizanai mirtinai sumušė, išlupo akis ir liežuvius ar pririšo prie medžių ir paliko mirti.³² Tačiau atsižvelgiant į tai, kad niekas nenorėjo padėti ukrainiečiams, daugelis jų nematė kitos išeities, tik stoti į partizanų būrius ar bent juos paremti. Didėjantis UPA populiarumas Galicijoje tik apsunkino padėtį: kariuomenė ir valdžia tik dar labiau teisingo vykdomą šių bendruomenių trėmimo politiką.

1945–1946 m. lenkų vykdomas žiaurus „repatriacijos“ vėjus baigėsi ganėtinai sėkmingai. Tačiau iškilo rimta problema: baigiantis 1945 metams kai kas iš ukrainiečių, kurie jau buvo išvykę iš Lenkijos, savo noru ėmė grįžti. Ne vienas jų pamatė, kad gyvenimas Ukrainoje daug blogesnis nei tose vietovėse, iš kurių jie išvyko, netgi turint galvoje lenkų vykdomus persekiojimus. Ukraina buvo ne tik daug prasčiau išsivysčiusi nei Pietryčių Lenkija; per karą kelis kartus ėjusi iš rankų į rankas ji liko suniokota. Padėtį dar labiau blogino tai, kad sovietai neleido daugeliui Lenkijos ukrainiečių įsikurti toje vietovėje, į kurią jie turėjo „sugrįžti“: daugiau kaip 75 procentai Lenkijos ukrainiečių buvo įkurdinti kitose SSRS teritorijose, kad būtų užkirstas kelias OUN ir (arba) UPA problemos eskalavimui. Todėl 1945–1946 m. tūkstančiai ukrainiečių grįžo į Lenkiją, kad įspėtų savo kaimynus nevykti į Ukrainą. Iš dalies tai paaiškina, kodėl tiek daug ukrainiečių, net susidūrę su vis didėjančiais smurtiniais rasistiniais išpuoliais prieš juos, priešinosi deportacijai.³³

1946 m. pabaigoje Lenkijos valdžiai, norėjusiai ištremti iš šalies visus ukrainietiška kalbančius žmones, šio proceso terminas galų gale baigėsi. Kad baigtų

repatrijavimą, sovietai uždarė Ukrainos ir Lenkijos sieną. Tai visiškai netenkino Lenkijos valdžios, nes, jų skaičiavimais, šalyje vis dar buvo apytiksliai 74 000 repatriacijos išvengusių ukrainiečių. Iš tikrųjų skaičiai buvo daug didesni – iš viso apie 200 000. Lenkijos vyriausybė kreipėsi į sovietus prašydama leisti kuriam laikui pratęsti procesą, bet veltui.³⁴

Kadangi nebebuvo galimybės ištremti daugiau ukrainiečių, greičiausiai klausimas tuo ir baigėsi. Jei teroristinė UPA veikla būtų nutrūkusi, turbūt Lenkijos vyriausybė būtų turėjusi pagrindą palikti likusius ukrainiečius ir lemkus ramybėje. Planus toliau vykdyti perkėlimą šalies viduje, kuris jau vyko 1947 m. pradžioje, būtų buvę galima nutraukti, ir šimtametei ukrainiečių bendruomenei Galicijoje būtų buvę leista pasilikti. Turbūt.

Tačiau tokia hipotezė ginčytina, nes įtampa tarp lenkų ir ukrainietiška kalbančių mažumų neslūgo, o tik stiprėjo. Lūžis įvyko 1947 m. kovo 28 d., kai UPA nužudė Lenkijos gynybos viceministrą generolą Karolį Świerczewskį. Lenkijos ukrainiečiams ši žmogžudystė turėjo tragiškų padarinių ir ja buvo pateisinamos įvairiausios represinės priemonės. Kitą dieną lenkų karininkai ėmė atvirai kalbėti apie „visišką ukrainiečių likučio išnaikinimą Pietryčių Lenkijos pasienio regione“.³⁵ Lenkijos valdžia išsyk pradėjo dar vieną regiono valymą, kad su šaknimis išrautų visus likusius ukrainietiška kalbančius asmenis. Operacija turėjo vadintis *Akcja Wisła* – operacija „Vysla“. Jos tikslas buvo ne tik sunaikinti UPA Lenkijoje, bet ir įgyvendinti tai, ką šios operacijos sumanytojai šaltakraujiškai vadino ukrainiečių problemos „galutiniu sprendimu“.³⁶

Prievartinė asimiliacija

Operacija „Vysla“ prasidėjo 1947 m. pabaigoje ir truko iki vasaros pabaigos. Ji buvo sumanyta ne tik „UPA gaujoms sunaikinti“, bet ir bendradarbiaujant su Valstybine repatriacijos tarnyba įvykdyti „visų ukrainiečių tautybės asmenų evakuaciją iš regiono į šiaurės vakarų teritorijas, apgyvendinant juos kuo toliau vieną nuo kito“. Istorikai, tvirtinantys, kad vienintelis operacijos tikslas buvo atimti iš UPA paramą, nekreipia dėmesio į aiškius paties Valstybės saugumo komiteto pareiškimus, kuriuose etninis šalies valymas vadinamas viešu ir objektyviu.³⁷

Operacija sumanyta tam, kad būtų išnaikinti visi likę ukrainietiška kalbantys vyrai, moterys, vaikai – visi iki vieno, turėjo apimti netgi mišrias lenkų ir ukrainiečių šeimas. Tiems žmonėms turėjo būti duotos kelios valandos susipakuoti, o

tada juos reikėjo nugabenti į tranzito centrus ir užregistruoti. Teoriškai šeimos turėjo būti vežamos kartu, o praktiškai visiems deportuojamiems asmenims būdavo suteikiamas numeris ir jie perkeliama su tais, kurie registruodavosi tuo pačiu metu. Taip atskirai užsiregistravę šeimos nariai dažnai būdavo nusiunčiami į miestelius ir kaimus, esančius toli vienas nuo kito, nebent sugebėdavo įkalbėti ar papirkti pareigūnus, kad šie leistų pasilikti kartu. Be to, šeimoms turėdavo leisti pasiimti drabužių ir brangenybes, netgi tam tikrą skaičių galvijų, kad naujuose namuose turėtų iš ko pragyventi. O iš tikrųjų jiems retai duodavo laiko tinkamai susipakuoti, dažnai jie būdavo priversti palikti būtinausius daiktus namuose, kuriuos išgrobstydavo jų kaimynai lenkai. Daugelis skundėsi, kad kelionėje juos be skrupulų apiplėšdavo sargybiniai ir vietinių gaujos.

Suvaryti ištisus kaimus ir perkelti juos į kitą vietą nebuvo kažkas ypatinga: karas tai pavertė įprasta praktika; 1947-aisiais ėjo treti ukrainiečių tremties metai. Nestebino ir perkėlimo *mastas* – juk palyginti su visame žemyne vykdomu vokiečių trėmimu, kurį aprašysiu kitame skyriuje, tai buvo ganėtinai nereikšmingas įvykis. Šis konkretus perkėlimas nuo visų kitų skyrėsi savo tikslu: lenkų valdžia norėjo ne tik atsikratyti šios tautinės grupės, bet ir priversti ją atsakyti visų pretenzijų į atskirą tautybę. Ukrainiečiai buvo priversti pakeisti savo kalbą, aprangą, religines apeigas ir mokymąsi. Valdžia nebeleido jiems būti ukrainiečiais ar lemkais, „nes norėjo, kad mes visi taptume lenkais“.³⁸

Kaip aiškiai rodo pastarųjų metų pokalbiai su ukrainietiška kalbančiais lenkais, visas procesas buvo nepaprastai skausmingas. Lemkų tautybės Annai Klimasz ir Rozaliai Najdych, kurios buvo deportuotos iš Bednarkos kaimo Galicijoje, didžiausią sielvartą sukėlė pats trėmimas, o ypač kaimynų lenkų elgesys. Užuoat parėmę ar padėję, vietos lenkai, atrodė, tik ir nori jų atsikratyti ir dar jiems neišvykus su užsidegimu plėšdavo jų namus bei nuosavybę. Kaimiečius, kurie atsisakydavo įsileisti plėšikautojus į namus, sumušdavo, o kiti turėdavo stovėti šalia ir žiūrėti, kaip jiems prieš akis niokoja jų namus. Kai kuriems besikraustantiesiems ištraukdavo daiktus net iš vežimo, sakydami: „Neimk to, neimk ano. Tau šito nebeprireiks.“³⁹

Kitiems didžiausią įtampą kėlė nežinomybės laikotarpis, kai išginti iš kaimų būdavo priversti laukti apgailėtinos tranzito stovyklose, kad sužinotų, kur juos perkels. Tas laikotarpis galėjo trukti nežinia kiek – nuo kelių dienų iki kelių savaičių. Olga Zdanowicz, ukrainietė iš Gronziovos Galicijoje, tris savaites turėjo miegoti po atviru dangumi Trostianeco tranzito stovykloje.⁴⁰ Bednarkos kaimo gyventojai taip pat dvi savaites buvo priversti gyventi Zagužanų stovykloje be

pastogės ir jokio kito maisto, išskyrus tą, kurį buvo pasiėmę iš namų. Rozalia Najdych net ėmė iš vietos valstiečių vogti pašarą savo gyvuliams šerti. Anna Szewczyk ir Mikołajus Sokaczas prisimena, kaip miegojo po vežimais ir tik taip pasislėpė nuo vėjo ir kritulių.⁴¹ Tuo metu visus deportuojamus asmenis apklausdavo Lenkijos pareigūnai, nes šių asmenų tautybė buvo pretekstas laikyti juos UPA teroristais.

Būtent tranzito stovyklose tuos, kurie būdavo įtariami partizanine veikla, ir suimdavo. Tiems žmonėms perkėlimo įtampa dabar virto košmaru. Jie būdavo siunčiami į kalėjimus ir internavimo stovyklas, iš kurių liūdniausiai pagarsėjo Lenkijos valdžios perimta buvusi nacių belaisvių stovykla Javožne. Ten juos mušdavo, apiplėšdavo ir prastai maitindavo, jiems teko gyventi antisanitarinėmis sąlygomis ir kęsti smurtą. Vienas iš kelių stovyklos komendantų buvo liūdnai pagarsėjęs Salomonas Morelis, kurį ten pervedė po vadovavimo stovyklai Zgodoje (žr. 12 skyrių). Kaip ir Zgodoje, kalinius kankino kalėjimo prižiūrėtojai sadistai, jie kabindavo juos ant vamzdžių, badydavo smeigtukais, prievarta girtydavo įvairiais skysčiais, daužydavo metaliniais strypais, elektros laidais, šautuvų buožėmis ir visokiausiais kitais įrankiais. Javožno stovyklos ukrainiečių padalinyje 161 kalinys mirė tiesiogiai nuo neprievalgio, 5 – nuo šiltinės, o 2 moterys nusižudė.⁴²

Daugumai ukrainiečių kitas etapas buvo kelionė į naujus namus. Draugai ir pažįstami buvo perskiriami, kartu su gyvuliais sugrūdami į traukinius (vagonas keturioms šeimoms su gyvuliais) ir gabenami į buvusias Vokietijos sritis Rytų Prūsijoje, Pomeranijoje ir priešingoje Lenkijos pusėje – Silezijoje. Nors kelionė ne neprilygo tam siaubingam išmėginimui, laukiančiam nusiųstų į Javožną, vis dėlto kelis kilometrus važiuojant traukiniais per Aušvicą, trumpam kildavo panika. Kelionė trukdavo iki dviejų savaitių ir per tą laiką deportuojami asmenys nuo nešvaros aptekdavo utėlėmis.⁴³ Visa ta kelionės nežinomybė ir sunkumai kartais ne iš tolo nebuvo tokie baisūs kaip atvykimas į naują ir nežinomą kraštą. Sistema turėjo veikti taip: kiekvienai šeimai buvo nurodoma paskirties vieta ir ten nuvykę jie turėdavo užsiregistruoti vietos Valstybiniame repatriacijos biure. Jiems skirdavo nekilnojamojo turto, o kartais tą nekilnojamąjį turtą laimėdavo loterijoje. Buvusių vokiečių šeiminių palikti namai turėjo būti įrengti, kitaip tariant, vietoj baldų, kuriuos perkeltieji ukrainiečiai ir lemakai privalėjo palikti, naujuose namuose turėjo stovėti vokiečių baldai. Tačiau iš tikrųjų viskas, kas reikalinga ar vertinga, jau seniai buvo išgrobstyta ar korumpuotų pareigūnų konfiskuota. 1947 m. visą vertingiausią nekilnojamąjį turtą jau buvo pasiėmę perkeltieji lenkai ir liko tik apleisti pastatai, nusiaubti butai ar suniokoti ūkiai su

visiškai nederlingu dirvožemiu. Ten atvykusios šeimos dažnai palikdavo jiems skirtas vietas ir klajodavo po kaimus ieškodamos ko nors geresnio.⁴⁴

Juos pasitikdavo toli gražu ne šiltai. Perkėlimo tikslas buvo išsklaidyti tuos žmones, tai yra šeimoms iš to paties kaimo nevalia buvo gyventi vienoje vietoje. Paprastai pasilikti kartu leisdavo tik artimiausiems šeimos nariams, o gimines turėdavo išskirti taip, kaip išskirstydavo ištisas bendruomenes. Todėl dažniausiai šeimos pasijusdavo visiškai izoliuotos, be jokios bendruomenės, kurioje užaugo ir kur susilaukdavo paramos. Kur kas blogiau buvo tai, kad juos visą laiką supo priešiška nusiteikę žmonės ir nuolat niekino. Daugelis lenkų, kurie neseniai buvo deportuoti iš Voluinės ir kitų sovietų Ukrainos vietų, taip pat buvo perkelti į šias vietas. Išgyvenę barbarišką pilietinį karą savo pačių gimtuosiuose kraštuose, šie lenkai mažiausiai troško ukrainiečių kaimynystės. Pasak per operaciją „Vysla“ deportuotų ukrainiečių, miestuose, kur jie buvo įkurdinti, lenkai vienus sumušdavo, kitų tiesiog šalindavosi, beveik visiems buvo sunku susirasti darbą ar draugų.

Visur tvyrojo priešiškas ukrainiečiams. Mikołajus Sokaczas prisimena, kaip jį suėmė ir sumušė milicininkai, įsitikinę, jog jis priklausė UPA. Jam nebeliko nieko kita, tik susitaikyti su padėtimi, nes, kaip jis aiškina, „lemkus visur labai mušdavo“. Nusiųstieji į Javožną prisimena, kaip vietiniai juos užmėtė akmenimis ir apspjaudė, nes, daugelio manymu, tai jie buvo kalti dėl generolo Świerczewskio nužudymo.⁴⁵ Teodoras Szewczykas girdėjęs mažą lenką, pas kurį dirbo, tvirtinant: „Nemokėsiu tiems suš...tiems ukrainiečiams! Jie ir už maistą gali dirbti.“⁴⁶ Ir panašiai.

Ukrainiečiai ir lemakai kartais susitikdavo su tautiečiais, bet galimybių padėti vieni kitiems ir net elementariai bendrauti beveik nebuvo. Oficiali paranoja dėl UPA paskatino priimti taisykles, draudžiančias asmenims, kalbantiems ukrainietiška, burtis netgi į nedideles grupeles. Bet kas, pagautas kalbant ukrainietiška, iš karto būdavo įtariamas sąmokslu. Stačiatikių ir unitų bažnyčios irgi buvo uždraustos, ir ukrainiečiai buvo priversti melstis svetima kalba katalikų bažnyčiose arba išvis neiti į pamaldas.

Operacijos „Vysla“ tikslas buvo asimiliuoti ukrainiečius į Lenkijos komunistinę valstybę, todėl valdžia didžiausią dėmesį vienaip ir kitaip sutelkė į vaikus. Mokykloje visi vaikai buvo verčiami kalbėti lenkiškai, o ukrainiečių literatūra uždrausta. Berniukai ir mergaitės, pagauti kalbant ukrainietiška, sulaukdavo pastabų ar net bausmės. Jiems dažnai buvo privalomos katalikybės ir įprastos stalinistinio komunizmo diegimo pamokos, neatsiejamos nuo visų vaikų

švietimo programos. Viskas, kas nesutapo su oficialiu lenkišku tapatumu, buvo uždrausta.⁴⁷

Vis dėlto, nepaisant viso šito, asimiliacija buvo neįmanoma, nes bendraklasiai neleisdavo jiems pamiršti, kad jie – *ne* lenkai. Vaikai juokdavosi iš jų akcento, tyčiodavosi iš jų, kartais ir sumušdavo. Ukrainiečių vaikų nekviisdavo į lenkiukų namus. Kadangi ukrainiečių vaikai buvo kitokie nei bendraklasiai ir šie juos izoliuodavo, ukrainiečių vaikų padėtis buvo labai panaši į vokiečių Skandinavijoje. Nors ukrainiečių vaikų gyvenimo sąlygos, palyginti su kitų vaikų, lyg ir nebuvo tirtos kaip Norvegijoje, galima pagrįstai manyti, kad vėlesniais metais jie taip pat patyrė labai didelį nerimą, įtampą ir depresiją. Šiandien daugelis ukrainiečių, netgi dažniau nei vokiečių vaikai Norvegijoje, ir vėl atvirai kalba apie save kaip apie atskirą tautinę grupę Lenkijos visuomenėje – ko 6-ojo dešimtmečio pradžioje nebūtum galėjęs įsivaizduoti.

Visus šiuos žmones, o iš tikrųjų visus tuos milijonus, kurie po Antrojo pasaulinio karo buvo perkelti iš savo žemių, siejo viena – troškimas grįžti „namo“.⁴⁸ Tačiau tai buvo draudžiama labiau už viską. Tie, kurie pamėgino grįžti į savo kaimus Galicijoje, susidūrė su įtūžusiais milicininkais, sulaukė grasinimų nužudyti ar įkalinti. Kitiems tiesiog nebuvo prasmės grįžti. Nebelikus bendruomenių, kuriose jie užaugo, jų kaimai nebebuvo ta idealizuota vieta, kurią jie nešiojosi širdyje. Po daugelio metų apsilankiusi Gronziovėje Olga Zdanowicz ten nieko nerado. „Kaimas buvo sudegintas – jo nebelikę.“⁴⁹

1947 m. Lenkijoje vykusio etninio valymo negalima nagrinėti kaip atskiro įvykio. Tai buvo padarinys ilgų pilietinio karo metų ir daugiau nei septynerius metus trukusio tautinio smurto, prasidėjusio beveik iškart po vokiečių įsiveržimo 1939 m. į šalies vakarus. Pamatus jam padėjo Lenkijos žydų Holokaustas, ypač žudynės Voluinėje, ir ukrainiečių nacionalistų dalyvavimas šiose ir paskesnėse žudynėse. Po karo tremti Lenkijos tautines mažumas atvirai padėjo Sovietų Sąjunga, bet vėliau ukrainiečiai ir lenkai buvo perkeliama ir asimiliuojami pačių lenkų iniciatyva. Iš esmės operacija „Vysla“ buvo galutinis veiksmas to rasinio karo, kurį pradėjo Hitleris, pratęsė Stalinas, o užbaigė lenkų valdžia.

1947 m. pabaigoje Lenkijoje jau beveik nebebuvo likę tautinių mažumų. Turint omeny, kad pirmi pradėjo ukrainiečiai, ironiška tai, kad Lenkijos etninė sudėtis buvo vienalytiškesnė nei jos kaimynės. OUN iškeltas tikslas „Ukraina ukrainiečiams“ niekada nebuvo pasiektas, ypač rytiniuose respublikos regionuose, kuriuose didelė lenkų ir žydų mažuma išliko net ir tuo metu, kai Vakarų Ukraina buvo užsiėmusi gyventojų mainais su Lenkija. „Lenkija lenkams“, priešingai, 5-ojo dešimtmečio pabaigoje jau buvo faktas, o ne vien siekis.

Šis procesas, vos per kelerius metus sugriovęs šimtmečius kurtą kultūrų įvairovę, vyko penkiais etapais. Pirmas – nacių sukeltas, o lenkų antisemitizmo paspartintas žydų Holokaustas. Antras – grįžtančių Lenkijos žydų persekiojimas, kuris, kaip aptariau ankstesniame skyriuje, privertė juos bėgti ne tik iš Lenkijos, bet ir iš Europos apskritai. Trečias ir ketvirtas – 1944–1946 m. ukrainiečių ir lenkų trėmimas ir jų nutautinimas 1947 m. per operaciją „Vysla“.

Paskutinė etninės dėlionės Lenkijoje detalė, apie kurią dar nekalbėjau, buvo vokiečių trėmimas. Šis trėmimas ir panašūs kitų šalių veiksmai visoje Europoje yra kito skyriaus tema.